

तुङ्गुङ्गे मुन्धुम

किरात लिम्बू साँबा

»»

आख्यान समीक्षा

डा. नवराज सुब्बा

कृति : तुङ्दुङ्गे मुन्धुम किरात लिम्बू साँबा आख्यान समीक्षा

लेखक : डा. नवराज सुब्बा

विधा : सांस्कृतिक शोध

प्रकाशक : हाम्रो आइडिया (प्रा. लि.), विराटनगर, मोरङ, कोशी, नेपाल

सर्वाधिकार : लेखकमा

प्रथम संस्करण : वि.सं. २०७७ साल (ईस्वी सन् २०२०)

Tungdunge Mundhum Kirat Limbu Samba Myth Review

by Dr. Nawa Raj Subba.

लेखक परिचय

डा. नवराज सुब्बा पेशागत दक्षताका हिसाबले एक जनस्वास्थ्य विज्ञ हुन्। उनले नेपाल सरकार स्वास्थ्य मंत्रालय अन्तर्गत विभिन्न जिल्लामा जिल्ला जनस्वास्थ्य अधिकृतका रूपमा करिब तीन दशक बढी सेवा गरी हाल सेवानिवृत्त हुन्। शैक्षिक योग्यतामा उनले मनोविज्ञानमा विद्यावारिधि गरेका छन्। उनले जनस्वास्थ्य, संस्कृति, मनोविज्ञान विषयमा अनुसन्धान गरी विभिन्न जर्नलमा १ दर्जन लेख र आठ पुस्तक प्रशाशित गरेका छन्। यसका साथै उनी नेपाली साहित्य र सङ्गीत जगतमा पनि कलम चलाउँछन्। नेपाली साहित्यमा पनि उनका पुस्तक (८) र सङ्गीत जगतमा एल्बम् (१०) प्रकाशित छन्। उनले सन् २००८ मा विश्व नेपाली साहित्य मञ्च बेलायतद्वारा आयोजित पहिलो अनलाइन वेभक्याम कविता प्रतियोगिता-२०६४ मा प्रथम स्थान हासिल समेत गरेका थिए।

सम्पर्क:-

ई-मेल: dr.subba2015@gmail.com

वेभसाइट: www.nrsbba.com.np

भूमिका

तुडदुङ्गे मुन्धुम विशेषतः किरात लिम्बूमध्ये साँबा जातिको एक पैत्रिक आख्यान हो । यो ऐतिहासिक गाथा हाल एक धार्मिक अनुष्ठानमा परिणत भएको छ । फयड साँबाको वंशावली अध्ययनका क्रममा तुडदुङ्गे मुन्धुम अध्ययन गरियो । मुन्धुम अध्ययन गर्दै जाँदा यो पितृपूजा मात्र नभएर ऐतिहासिक घटनाक्रम भएको थाहा भयो । मुन्धुमको यात्रामार्ग कोशीबराहदेखि धनकुटा, संखुवासभा हुँदै मेवाखोलासम्म पुगेको छ । बिचमा पर्ने विभिन्न स्थलका नाम मुन्धुममा वर्णित छन् । कोशीबराहका कोकाहा राजाका राजकुमार तुडदुङ्गेलाई साँबाका पुर्खा सुलुङगिन (सुलुङदिन) साँबाले दाजुभाइ मानेर स्वागत गरेको कथा मुन्धुममा वर्णित छ । तुडदुङ्गे देवलाई हरेक तीनवर्षमा पूजा गरेमा घरपरिवारलाई शुभलाभ हुने, रक्षा हुने जनविश्वास छ ।

मौखिक रूपमा साम्बाले मुन्धुम वाचन गर्दा तुडदुङ्गे देवलाई स्वागत गर्ने साँबा पात्र (कतै मादेन, कतै मिक्केन्डाड कतै मुदेन्छड) भन्ने गरेको देखिन्छ । तर आजभन्दा १६० वर्षअघि नन्दप्रसाद चडबाड साँबा र इन्द्रप्रसाद चडबाड साँबाले लिपिवद्ध गर्नुभएको मुन्धुममा सुलुङदिन साँबाले स्वागत गरे भनिएको हुँदा उक्त लिखित आँकडालाई नै भरपर्दो प्रमाण मान्न सकिन्छ । स्मृति तथा मौखिक परम्परामा कतिपय कुरा अपभ्रंश हुनसक्ने संभावना रहन्छ । जेहोस् माथि उल्लेखित विभिन्न साँबाका उपथर अलग देखाइएता पनि ती सबै सुलुङदिन साँबाका दरसन्तान थिए भन्ने वंशावली र इतिहासले बताउँछ (Sen 2007) ।

महत्वपूर्ण कुरो मुन्धुमले कोशी बराहाका कोकाहा राजवंश र मेवाखोलाका साँबा वंशबिच रक्तगत अनन्या रहेको देखाउँछ । तुडदुङ्गे मुन्धुम उपशिर्षकमा गरिएको मेरो अध्ययन लेख पुस्तक र जर्नलमा पनि प्रकाशित हुने छन् । ती सामग्री हेर्नुभएमा ऐतिहासिक सेन, साँबा पृष्ठभूमि छर्लङ्ग हुनेछ ।

यो लेखको मुख्य आशय तुडदुङ्गे मुन्धुमलाई साझा बनाउनु हो । यसको साथै मुन्धुमलाई परिचय गराउँदै संक्षिप्त समीक्षा गरी अद्यावधिक ज्ञान साझा गर्नु हो ।

विषय-सूची Table of Contents

लेखक परिचय	3
भूमिका	4
विषय-सूची Table of Contents	6
मुन्धुम परिचय	7
साँबा जातिको परिचय	8
पूजा विधि तथा सामग्री	10
तुङदुङ्गे मुन्धुम	12
नेपाली अनुवाद	20
तुलनात्मक विश्लेषण	26
मौखिक र लिखित मुन्धुममा भिन्नता	26
खजुम किंम्बदन्ती	27
निङ्लेखु लिम्बू र तुङदुङ्गे पूजा	28
वारुमहाड लिम्बू र तुङदुङ्गे	28
भोटेले छुरी हानेर साँबा मारेको मुन्धुम	29
कोशी-बराह क्षेत्रको दृष्य	30
सारभूत टिप्पणी	31
References	32

मुन्धुम परिचय

मुन्धुम शब्दमा रहेको 'मुन्' वर्णको अर्थ हल्लिनु वा घुम्नु र 'थुम' भन्नाले बलियो हुन्छ । इतिहासकार इमानसिंह चेमजोङ अनुसार मुन्धुमले 'ठूलो बलको शक्ति' तथा 'मौखिक रुपमा चलायमान ज्ञान' जनाउँछ । उहाँले किरातको मुन्धुमलाई हिन्दू धर्मग्रन्थ वेद समतुल्य बताउनु भएको छ (Chemjong 2003) । हुन पनि मुन्धुम वा वेद दुवैको अर्थ ज्ञान भएकाले किरातमुन्धुमलाई वेद भनिएको हो । मुन्धुमलाई किरात लिम्बूले मुन्धुम, राईले 'मुन्दुम', 'मुदुम', 'दिउला' भन्दछन् । यसै गरी मुन्धुमलाई सुनुवारले 'मुक्दुम' र याक्खाले 'मुन्तुम' भन्ने गर्दछन् । ध्वनिसाम्यका आधारमा यो सिद्ध हुन्छ कि यी सबैमा रुपमा स्थानीय जातीय दर्शन भए तापनि सारमा सबै किरात मुन्धुमज्ञान हुन् ।

विद्वानहरुको मतलाई संश्लेषण गर्दा मुन्धुम किरात जातिको श्रुति र स्मृति परम्परामा आधारित लोकसाहित्य हो । यो एक आस्था हो जीवनदर्शनयुक्त मार्गदर्शक ज्ञान हो । यसभित्र सृष्टिकथा, यात्रागाथा, विधि-विधान, आचारसंहिता, उपचार विधि विद्यमान हुन्छन् । यो एक बौद्धिकमय, काव्यात्मक तथा सङ्गीतमय परम्परा हो । मुन्धुममा अभिधा, लक्षणा र व्यञ्जना शब्दशक्ति हुन्छन् । मुन्धुमको रचना रुपक अलङ्कारले भरिपूर्ण छ । भनिन्छ, मुन्धुम कहिल्यै नसुक्ने ज्ञानको मुहान हो ।

मुन्धुम श्रुति र स्मृति परम्परामा आधारित लयवद्ध ज्ञानवर्धक महाकाव्य हो । जे भए पनि यो लोकसाहित्य नै हो । यसैले यसको रचयिता अज्ञात रहन्छ । घटनाप्रधान काव्य मुन्धुममा रचनाकाल र रचनास्थान पनि अज्ञात रहन्छ । यो मौखिक परम्परामा बाँचेको र फैलेको ज्ञान हो । यसले सर्वाङ्गीण

रुपमा सामाजिक परम्पराको उद्बोधन गर्ने गर्दछ । यसमा प्राकृतता, औपदेशिकता, ऐतिहासिकता पाइन्छ । अतः मुन्धुम किरात लोकसंस्कृतिको बाहक पनि हो ।

तुङदुङ्गे मुन्धुम साँबा लिम्बू जातिको एक विधिवत पितृ-पूजा हो । विभिन्न पूजा सामग्री सजाएको माडथानमा फेदाङ्गा वा साम्बा वा येबाद्वारा गाथागायन गरी अनुष्ठान गरिन्छ । हरेक तीन वर्षमा तीनवर्षे बोका र भालेसहित तुङदुङ्गका प्रिय हातहतियार, वाद्यवादन, खाद्यवस्तु अर्पणार्थ सजाएर यो पूजा गरिन्छ । पूजा गर्दा परिवारजनको भलो हुने विश्वास गरिन्छ । यो पूजा गर्दा मानिसको मनस्थिति, क्रोध, आवेगलाई नियन्त्रण हुन्छ, घरपरिवारलाई रक्षा हुन्छ र मङ्गल प्राप्ति हुन्छ भन्ने जनविश्वास रहेको छ (Chongbang [2009](#); Mudenchhong [2007](#)) । यो पूजा निङ्लेकु थरका लिम्बूले पनि गर्ने गर्दछन् । साँबाका छोरीचेलीद्वारा फैलिएर हाल गैर-साँबा लिम्बूले पनि तुङदुङ्गे पूजा गर्ने गर्दछन् । अतः यो पूजा हाल सबै लिम्बूको साझा पूजा बनेको छ ।

साँबा जातिको परिचय

किरात अन्तर्गत लिम्बू, राई, याक्खा, सुनुवार आदि पर्दछन् । लिम्बू आदिवासी जनजाति हुन् । यिनीहरू भोट-बर्मेली भाषा परिवार अन्तर्गतको याक्थुङ पान बोल्दछन् । यिनीहरू आदिम कालदेखि परम्परागत रुपमा शिवलाई कुलगुरु मान्दछन् (Danielou [2003](#)) । साथै यिनीहरू सांस्कृतिक रुपमा प्रकृतिपूजक, आत्मापूजक (Animistic-Shamanistic) वोन धर्म र दर्शनबाट पनि प्रभावित छन् (Balikci-Denjongpa [2003](#); Dutta [2014](#); Bickel [2000](#); The Editors of Encyclopaedia Britannica [2019](#), [2020](#)) ।

आजकल लिम्बू जाति नै एक महाजाति भइसक्यो किनभने यस अन्तर्गत ३७९ थर, उपथर छन्। लिम्बूको सयौँ थर मध्ये एक थर साँबा हो। यसभित्र पनि डेढदर्जन उपथर रहेका छन्। यद्यपि साँबा उपथर गणना बारे स्वयम् उनीहरुबिच मतैक्यता छैन। साँबा उपथरको सङ्ख्या एकिन गर्न उनीहरु तल्लीन छन्। विभिन्न साँबा वंशावली समाज तथा अन्य ऐतिहासिक स्रोतका आधारमा अद्यावधिक साँबाका उपथर यसप्रकार छन्— (१) चडबाड (२) लुडहिम्बा (३) फेन्छाङ्वा (४) फयड (५) काईदाङ्बा (६) मिक्केन्दाड (७) मादेन (८) तडदप्पा (९) सेड (१०) मुदेन्छड (११) तेस्येबा (१२) वेत्नेबा (१३) पाकसाँबा (१४) तुम्साँबा, (१५) लेगुवा (१६) साम्बाहाड (१७) ताप्मादेन र (१८) हिनाहाड (Chongbang [2009](#); Sangchumbho [2018](#); Tumbahang [2011](#); Sembu [2014](#))।

पूजा विधि तथा सामग्री

तुङ्दुङ्गे देवको थान बनाउँदा अलग स्थान सफा गरी पश्चिम मोहडा फर्काई एक डिल उठाएर थान बनाउनु पर्दछ । घोचा गाडेर टाँड थापेर छेउमा पात्लेको स्याउलालाई घोचामा सिउरिनु पर्दछ । तितेपाती तेर्सो पारेर बार बाँध्नु पर्दछ । थान अगाडि तोर्मा, ददिरा राखिन्छ । त्यसपछि धुप बाल्दै साम्बा वा फेदाङ्बाले मुन्धुमवाचन गर्दछन् । तुङ्दुङ्गे साम्माड खमा थिम पूजासामग्री, पूजाविधि तथा मुन्धुम यसप्रकार छन् :—

पूजा सामग्री

१. पात्ले (सिगाप) को टुप्पासहितको घोचा— ५ थान
२. तितेपाती — एक मुट्टी (जत्ति)
३. विभिन्न किसिमका फूलहरू — एक टपरी (जत्ति)
४. बन्दुक (तिम्मक) — एक थान
५. ढाल तरवार (मुदेम्फेमा, खयाफेमा)— एक जोडी
६. धुपःअक्षता— १ टपरा
७. ददिरा (बाँसको मसिनो भाटामा भेडाको ऊन, घिउ टुप्पामा राखेको— १०८ गोटा
८. तोर्मा (चामल र कोदोको पिठोबाट बनाएको— १०८ थान
९. च्याब्रुड (केः)— १ थान
१०. पोना (रातो र सेतो कपडा)

११. बाँसको सानो तोडबा र पिपा- २ जोडी
१२. थुन्चे- १ थान
१३. कलश- १ थान
१४. धुप, अक्षता, कोइला
१५. टाँड थाप्लाई आवश्यक मात्रामा बाँस र स्याउला आदि ।

(Chongbang [2009](#), 129; Mudenchhong [2007](#), 140)

तुङदुङ्गे देवको माडथान (दायाँ) Limbu [2016](#), माडथान अगाडि खडा बोका र भाले (वायाँ) Limbu [2020](#).

तुडदुङ्गे मुन्धुम

(तुडदुङ्गे मुन्धुम लिम्बू भाषामा वाचन गरिन्छ । लिम्बू भाषा भोट-बर्मेली भाषा परिवारको एक भाषा हो । यसलाई श्रीजङ्घा लिपिमा लेख्ने गरिन्छ । श्रीजङ्घा लिपि ब्राह्मी लिपि अन्तर्गत पर्दछ । अतः यहाँ मुन्धुमलाई भारोपेली भाषा परिवार अन्तर्गतको नेपाली भाषा र ब्राह्मी लिपि अन्तर्गतकै देवनागरी लिपिमा प्रस्तुत गरिएको छ ।)

आल्ल खेने लेक्वादो सुम्बदो माडले कुस्सा फोक्वा तुडदुङ्गे माडे साँबा माङ्डे खेने सोदान याःरिन कोच्छे केबेयाड केयागेल्ले थाबेरा केम्बारे सिङ्धक्से केन्तुम्भु हाः माडवाहाङ्वा हातुसुरू, पिरूसुरूसिल्ले खेन ग आत्तु केत्येआड याङ्नु केत्येआड थाबेरा पानु यम्बाए आङ्गा केसा फोक्वाँग साम्मादिड माङ्वाहाङ्वा आलक केन्बिराडगेन फाड पेली पान्जा केनाक्तुल्ले आसा फोक्वाए खेनेआड साक्वादिड हाडवा माडवा केदेक्लो ! आसा साक्वदिड याक्लाआड केदेक्लो फाङ् थाबेरा केम्बारे मुइङ् केबिरेआड थाबेरा केम्बा नु थाबेरा केम्फुग तेमेन होप्मा ? वरड होप्मा आसादिड यो लाम पेगेसिमुरो । थाबेरा केम्फु नु थाबेरा पानु यम्बा कम्भेलरिक असदिङ्ग् यो लाम पेसिल्लेग खेने पाराहा माङ्ग् कोकाहा माडले कुसा फोक्वा ग थामसुवाः, सोगबु, लेगुवा, पिङ्गुवा, बेलबोटे टे कुरिल्या, जलहारा, बेलहारा, पाख्रिवास तेम्बे यो इक्सो मिक्सो थाननु लाङ्कुम खम्बु पाङ्फे, खजुम याख्या पाङ्फे थो लाम्बा अरुना बरुना वहड तिम्नु इक्सो मिक्सो मेलिगेन्नेले सभाया काम्माया होप्मा लेप्साड ईक्सो मिक्सो केथान्नुवाड बाहबिस्या, फोसुवा, सजिक, सिगेदिम्बा फाक्खङ्बा, याक्खङ्बा, तिराफारा, चिदेन साम्द्योक केदोक पाङ्भे साम्सो यमिड केवान्दुर थो केधाडेल्ले काइयम्बा फाडजड यम्बा कान्द्रा फुक्कु, चिन्द्रा फुक्कु खङ्खङ् लुङ्गा थिकसेन मिक्सो केद्यान्दुर मैवा होप्मालेः च्वामा हाडफाबुड थोप्रा चिन्दुङ्ग् वा

साम्सोयामिड केवान्दुर फडद्वारा, फाक्खोङ्गा फागयोः फागो स साम्सो यामिड केवान्दुर नेरुवा वहङ्ग्
 साम्सो यमिड केवान्दु केथावा चफत् थुङ्वा केगत्तुआङ् पिरिङ्सो यक्मा खनसेन ग म याडकेघोडसिड
 आडमामस्ता हाङ्गा, पेलीपाला कङ् साङ्सिल्ले खुन्धी मुन्धुमदिड चेक्या केम्यसुक्तेलले खेने ग मासुवासे
 सोरेकबा, ताकडङ् लुक्वाने निडफाङ् केमेत्तुसी । आल्ल खेनेकन् ते साम्लाम् मेन्चोके कन्हा कुगोसिड
 केथामेरा साःसिपनिरो । चाङ्खि दिनङ् नुः मानि पिरेसेओ । खायोः लाम्बा खेने चोक्माखाम्बा जेवादो
 थोलाम् के थाडे हात्तिखावा भुसुन्या खेसुन्या सिजेपोमा गर्जा ढुङ्ग्ये चेमिफम्मा बहङ् दबय्या सुम्जिरी
 सुभलाम्दोग (दोबाटे) फुक्क केगत्तुआङ् सियाक्पेआङ् चङ्धो तुडदुड लाङ्गा साम्माङ् लाङ्गा इक्सो
 मिक्सो केःथान्दुल्ले नाङ्गेन पिसाङ् सांक्वाखुवा वहङ् चुम्साङ् फेन्हाङ् पनुनुबा नावा चइत् केजोगु आङ्
 केनुक्सेरो ।

आत्तुयाङ्नु जुङ्गा लाम्मा दबाय्या दुङ्गे, गोर्जा सिजेपोमा तेमेन होप्पा मैवा होप्पा पिरेङ्गे यक्मा
 हाडवादोमा लाम थो तेसुरो ओख्राबु याडख्राबु नातेसु ग सुलुम्फी साँधा वरक (सान्थाक्रा) सिरेड सोरेक
 साम्सोड यमिङ्ग् वान्नु दिङ्ला साप्ला लिडतेपमा हाडगाम्बा सयम्बा साम्सु यमिड केवान्दु मुङ्वा
 साम्सिङ्वा थुकयुमा युङ् तेम्बे पेवा चेन्चेला साम्सी डबुङ् साम्सो यमिङ् केवान्दु आङ् चफतिङ् थुङ्वा
 केःलेत्तु (मेवाखोला) थरेयेप्पो, सुम्लुङ्वा लुग्रङ्बा, फोफोबा थिकसेन याङ्केघोङ्सिङ् आङ् लिबाङ्हा
 पेलिदिड पाला केतासुसि । लिबाङ्हा पगुथिङ् कुघि मेघुङ्ल्लेगः लासादिड कुदक लक
 मेजेआङ्गेयागेल्ले लकलकथिम्बा साम्सो यमिड केवान्दुसिरो । खनसेन खेने खाम्घो सुम्घो तेम्बे
 याडकेघोडसिड आङ् सुम्भेन थल्लिक थाप्साङ् लन्दे केयेबे थापन पजेक केयेबे पेरिदिड कायोक्ले
 पेलिदिङ्पाला केसामेरो ।

चाड्बुकी क्याबो सान्छोलो । निदुकी सुम्दुकी क्याबो सान्छोलो । भिजाम्फाड्लो । भिजाम्फाड्लो । केपातु आड् अतुदिड् याड्नु केनुक्सेरो । सोने, पाड्ने, चड्लाड् यईक्पा साम्सु यमिड् केवान्दुआड् मेनुरी लिड्पो थापसाड् लन्दे केफेर साड्साड् खाउ केयेबे आड् पोलिपाञ्जा केसामेल्ले यो हाड्जुमदेन ओ केसुमसिड्वा थिबोड् याक्थुड् साँबा फुः नुःसा लक्कफेकके ओ मादेन् साँबालेमु खःने फुःनेइ नुसानेइ? आत्तिनि केबेक्पा फाड् सन्दो केलासे आड् तुम्दुम् हेना केमयेसिल्ले आड्गाम सुरेईप्पो मेन्दासा केजाबा केत्तक तिम्बा नाम्बा खेम्बाआ । इड्गाग पेलिदिड् पान्जा माक्पाआ साँगादिड् ईड्जा माक्वाआ थिक्चुम्दिड् आद्यिक फेरेक्कः आबुदिड् साई माड्वा आ आद्यक्क थक्मा साम्माड्आ, खजुम्दिड् गरः खयामा साम्आ फेजुम्दिड्गर फेयामा साम्आ थामेरा कुथाड्बारे थामेन्दिड् कुयुमार साम्मादिड् माड्सोभुः याक्ला दिडहाड् सोभु ।

सिक्सेनाम् फोयोरे केहेबा केसिला नुबा केचक्पा इनु दिड्वा काप्तड्वा थिसिपिछिड् काप्पिच्छिड्नु सारी पड्गेम् थोक्मानु साड्सिवा खाउवा तेड्गो यराड्बा ताक्मा चड्घो सुम्दड्वा वका नुः सुम्दड्वा वा भाल्या नु मुदेनफेमा, चुल्ली फिया नुःतरमा कुतिल्लानु किपथिक्का येत्छी कुयुस थाम् नु तिम्मक नु खोःनु केःनु ददिरा नु लाचम्बा आसुते । आम्चम्बा कुबे आसुते । खेनी रक फुःनुसा चुम्देड् केवइबा रै छ फाड् पेलिपाञ्जा हाड्जुमदेन ओ केजुम्बा साँबाहारे यो बराहा कोकाहा माडले कुसा फोक्वा साम्माडदेन सुम्दड्बा बकारे लाचम्बा कुबे केम्सुप्ते, नाम चम्बा कुबे केम्सुप्तेरो । लेक्वा कुनित पेकमेन खियासा पडम् थासिड् ओ योन्छो खेमाड् लाः इल्ले तान्छो तिड्सांकनामत्तात्तीले केचेक्पा केबुमा चिगोरो नेजेरो माडसा, हाड्सानु तरमा कुलित्या थाम् नु १०८ कुयुसु थाम्नु कुहेला कुफरा लाद्युड् चुल्ली फियानु लक्लुड् पोदेन केयेप्प साम्मिड्वा खाउवा ते ड्गोयराड् ताक्भानु साँबा दिडयेक्कप पेलिदिड् फाड्गप् मेदेये, साक्वादिड् येक्कप माड्डे पेलिदिड् फाड्गपमाड्डे तान्छादिड् सक्नाम् तारेल्ले तुम्फुड्ला

पाखुड्ला साम्पादिङ माड्सोबु, याक्लादिङ हाड्सोभु, हेछिङ्से नाम्फोयोनु युछो खेमाङ लोसेल्ले
 सिजोरा केइङमुन लेक्वादिङ निकप् पेक्पेक खियासा यउमा के द्यासेल्लने नाडमारे सोरेक केदेसु ।
 सामुदिङ मुदङ केमेतु ईम्बोदिङ कुसङ् केलन्दे, खन्जुम् खन्गाहा कुसिङ् केलन्दे, खन्जुम् खन्गाहा कुसिङ्
 साक्मुरा तोने, आल्ल नाःरेओ !

थुक्लेदिङ साम्पाङ् खिःरेन खिबुला कुबे मुम्फुसिङ्ओ, तुम्फुड्ला सेरी कुसअ पाखुड्सेरी
 कुमअक् थेबे ओ ! थल्लेदिङ साम्पाङ् तोम्भा थेबे ओ आन्छोन् खक्पुङ् पेधुआङ केम्धेलेल्ले चाखिदिङ्
 पोमा केयुडे । खन्जुम् खन्गा इसिक लोकफा दाङ् सिङ्धिम्दाङ् सिफके येबो हाडहायो चाङ्खिपोमा थासे
 ओ लिङ्खी नुःमा कुक्सेओ । आल्ल यो लोकवादो सुम्बदो माङ्ले कुसा फोक्वा ऐ एन्देन्, लाचम्बा कुबे
 केसुत्याङ् नामत्रङ्बा कुबे केम्सुत्याङ् लाउक्मा, लारोम्मा सेल्लेफिरी नाधेक् चुङ् साम्सुयमिङ् केवान्दुर
 पावाभावा उदलोबा तुम्याङ् यक्मा तेम्बा मिक्केवान्दु माङ्सा हाङ्सा माङ्गेन हाङ्गेन कलिसुसाङ्
 माङ्सा हाङ्सा माङ्गेन हाङ्गेन मिलेगेन्लो तेन्गो यराङ् केद्यासिङ्लो फेफे वायक्पा, फङ्फङ् देम्बा
 आरितुरी पाङ्ली सेन्भमा सेचक्मा मिङ् केवान्दुर ईसवा याङ्सुवा साम्सु यमिङ् केवान्दु आङ् अतुयाङ्नु
 केनुक्से आङ्? ईकाङ्गा दिम्भ (?) माङ्सा हाङ्सा माङ्गेन हाङ्गेन केलिसु माङ्सा हाङ्सा लिंगेरो । कन्हा
 सा? साङ्पुङ् नाक्पा तेन्लो । साङ्पुङ् थासे ओ । आल्ल याम्मु खेने खान्यो लामग वालिङ्गा सुलिङ्गा वादङ्
 खेच्या सामुचे याङ्मुचे साम्सु यमिङ् केवान्दुर चफत् थुङ्वा केलेक्तुरो । सिङ्चङ्गा चरखागेः तिजाङ्जाङ्
 युराजेक वाङ्दाजेक, चाँख, लसिला मिक्लानेम्मा साम्सुयमिङ् केवान्दु आङ्कोभेदेम्बे (कोचेतेम्बे वा
 लिलिङ् कोभे तेम्बे) थिकसेन याङ्केद्योकसिङ् । सावापेक्पेक येच्चान् पेक्पेक् थाप्साङ् लन्देकेवेबे
 साङ्साङ् खाउ केयेबे रो पापुङ् तेम्बे पेलिपाला केसामेरो इक्सो मिक्सो केलिगेरो। च्याबुकी क्याबो

साम्छोलो कडेकी क्याबो सान्छान्लो । भिजाम्भो! सुलुंदिङ् कुन्दुङ् केल्लिङ् थाक्चुम मुलिङ्, चाँगा साम्युमा साम्सु यमिङ् केवान्दु आङ् अतुयाङ्नु केनुक्से रो ।

सापम्मा उत्तिबुङ् तामाबुङ् लाजेथो मु घुन्छो साप्मादिङ् कुमाङ् युक्ना साम्सु यमिङ् केजान्खस आङ् कइदिङ् फाङ्जङ् केलेक्तु वामन, याङ्गन तिङ्दिङ् नाःला नाहेन नाःला तिङ्दिङ् नाहेन् केसाक्तु इसिक कन खक्पुङ् कुबे केनेमाहायो आङ् निङ्दिङ् नाहेन् साक्तेओ । थोक्फेत्र पुङ्गा हाङ्ग्री फेक पुङ्गा, यासिङ्ग्रायक, चेदिङ् वाना नाइयेक्सा वप्ले, कङ्थावा सावादिङ्, लिगुङ्, लिदाइ, पेलिसेक्मा, चेक्या फक्मा सिङ्पाङ् खोमा पेकोनेमा, युमिक्मा, पाङ्दाङ्ग साम्सु यमिङ् केवान्दु फुङ्बिसे पाङ्बिसे, सिग्रहगा, उब्रङ्ना साम्सु यमिङ् केवान्दु आङ् अतुयाङ्नु केनुक्सेरो । अतुयाङ्नु केनुक्सेल्ले मिक्किसो केफुङ् लामा ताम्फुङ्नामा नुः सेन्दो तुम्मा केलोससिरो । मिकी सो ताम्फुङ्नामेन्नु सावा पेक्पेक् कन्हासा साइपुई नाक्मा लेन्लो साइपुई होप कःर साइपुई थासेओ ।

आल्ल दुडदुङ्गे (तुङ्दुङ्गे) माङ्ग् साँबा माङ्ग् खयो लाम्बा तेगोदिङ् यराङ् केथासिङ् डेल्ले मिकिदिङ् केफुङ्ला मेल्ले तिङ्दिङ् ना के हे?त्ते नाकेते साङ् तिङ्दिङ्देन सिगारायो, नाःपेगे पालुङ् होप्मा भोजी खजुमा भि मुक्मा ताईछाङ्गा (?) हात्ति रुम्बा सत्तदिङ् केभाङ् सुवा याक्लादिङ् केहाङ् सुत्ता साम्सो यमिङ् केवान्दु आङ् थिरेदिङ् पालुङ् ओ पमेदिङ्यावके दाङ्सिङ् लेक्वा लिनाम पेक्पेक थाप्साङ् लन्देन केयेबे । साङ्साङ् खाउ केयेबे । ना थिरदिङ् चाङ्बुक तेभवे इक्सो दिङ् मिक्सो लिगेरो पेलि पाला केसामुले पेलिपाला केसामेरो । चाङ्बुककी क्याबो सान्छोतो पालुङ्ली क्याबो सान्छिलो भिजाम्फो । भिजाम्फो खयो लाम्वाग खेने पारहा कोकाहा हाङ्ले कुसा फोक्वा दुङ् दुभाङ् साँबा माङ् लेक्वादो लिः नाम केयेबे आङ् भिरुक्मा पाक्वामा कामरुङ् यक् सङ्खङ्लुङ् ततोरुपा नेवोरुपा साम्सोयमिङ् केवान्दुर

फेफेमा केभाडथान साडसाड् वरुम केथासी डल्लो कबेमाड् कोसेसीडले आल्ल खजुम खन्गा इसिक
 कुवेयाड बसोसिडओ आल्ल याम्मु सुसुगेन सिवातेम्बे सामुछेमु पछे साम्मु यमिड केवान्दुआड सोदोमोः
 आरीछरी पाडली सेन्मा साम्मु यमिड् केवान्दुआड् अतु याड्नु केनुक्सेआड् चारमागेः पमेनः
 याडकेघोसिड् ताडवारा पे डवारा काइदिड फाइजड् केलेत्तुरो थुडथाप साप्पोले बुदोरा याडदोस
 उम्फकमा काइदिड फाइजड् केलेत्तुरो लुड् पाडफेलुरा निराथो थिरिदिड् चाडबुक सेन्दाडे लासी डयेप्ना
 मियादिड् नामसिड् येप्ना खजुम् दिड् खापापोना फेजुम् दिड् फेयोपोना लदिम्भक कुबेयेप्ना केसिड् कुँगे
 पत्ना तेल्लारा लासो नेन्ना तरमा कुदिल्ला युक्ना तदुराँ कुबेन युक्ना नेतिकुभुड कुहेला कुफरा साइपुईनुमा
 तामा हाडवामाडवा ताक्मा साइलुम्फुना नत निगे साडभेन्नु यो हाडजुमदेनन ओ केवाबा सुलुडदिन
 सोबाहारे खेने पारा मा कोकाहामाड दुडदुडे (तुड्दुङ्गे) माडसग्बा माडडिल्ले पेल्लीपान्जा केमेत्तुसी
 इसिक थी थिरिचाडबुक तेन्लारा कोलासो लेलाओ तेल्लारा लासो केम नेत्नेरो लासेवा तुईड केरेरो ।

नामसेवा तुईड् केरेबा । लाद्युपि हान्छाड् केरेरो । नामद्युपी हान्छाड् केरेरो । थिःदड्बा कासाड्बा
 पथःपिछिड् माप्पिछिड् सारी पड्गेन थोकमानु, लाद्युपा नाम्द्युपा तुईड् केरेबा इसिक आइन् (मिति र
 यबोदाड पुकादैँ) युन्छोदिड् खेमाड् लोसल्लेःसाक्वादिड् कुनाम् ओतल्ले ... (साम्माड् गर्ने घरधनीको
 नाम लिएर) लाच्चमबा कुबे सुप माः बेला केरेरो !

थिदड्बा, कासड्बा थिः पिछिड्, काप्पिछिड् सारी पड्गेन थोकमा लाद्युपा नाम्द्युपा, कुईकुनाम्
 नुमाहाड् केरेरो चेंगाङ्गा, चेबुङ्गा चिगेरो नेगेरो माड्सा हाड्सा, तेङ्गोदिड् यराड् ताक्मा सेनि कुवा भाल्या
 आड् केरेरो) चाड्बुकि क्याबो सन्छालो (तीनपटक भनेर बोकाको पुच्छरको रौँ थानमा चढाउने) फेरि
 पालुङ्गी क्याबो सान्छालो ! (तीनपटक भन्दै बोकाको जुरो र टाउकोको रौँ थानमा चढाउने) र अन्त्यमा

सुम्दुकी क्याबोकी सान्छालो (तीनपटक भन्दै टाउकोको रौं थानमा चढाउने) आल्ल खेने तेल्लारा केलासो
 नेत्ना थिरी चड्बुका तेम्बे लेक्वा तुल्का केयुडेरो खन्जुम् खन्नाइसिक कन लासो ने:मेओ, लोकफादाङ्
 पडिखिम दाङ्हा आङ् लेक्वा तुक्ला कोसेसेओ फाङ् हाङ्वामाङ्वा कुक्से: साइपुई फुक्से फाङ् सिप्रकके
 येबो दाङ् हारे सुम्दङ्वा बका, चौजिक नाम्बा, मुसुक नाम्बा न मा केखुबा रे खक्पुङ् दिङ् कुबे केम्येपेरो,
 चिगेरो नेगेरो माङ्सा हाङ्सा हा सेनिङ् कुवा माल्याले केलाङ् ताक्मा नु: सिजोरा केईङ्सी सानु
 नु:माता:मा साइपुई हाङ्बा माङ्बा थासेओ !

थक्लेदिङ् साम्माङ्, खेन्साङ् मेन्जोकेओ । नाङ्गारे सुरेदङ् थाप्पारे युरेङ्तुङ् पयङ् चुठी मेन्जोके
 ओ ! साप्पादिङ् कुमाङ् याक्लमिदिङ् कुबे तोम्मा येबेओ । थक्लेदिङ् साम्माङ् तोम्मा येबेओ । तुम्फुङ्ला
 सेरी कुअक् फुअक्पाखुङ्ला सेरी कुनात् कुनात् येबेओ । सिजोरा ईङ्कु सारे पोलिदिङ् पान्जा, अखेदिङ्
 ताजेङ्क नेत्नेजेरो लेक्वाए तुक्ला केरेरो ! लोकफादाङ् सिमिद्यमदाङ्ले खप्पुङ्दिङ् कुबे केम्येत्तेरो
 खक्पुङ्दिङ् कुबे ताक्तेओ (भोग दिएका बोका र भालेको मुटु झिकी थानमा चढाउने) आल्ल खेने
 तुङ्दुङ्गे माङ् साँबा माङ्ग पेरिदिङ् पान्जा केलोसे इसिक कुकुसिङ् सुलुङ्दिङ् साँबाहाड हारे
 खक्पुङ्दिङ् केम्येत्ते आङ् सिकुम् निङ्वा केसेरे आङ् माङ्वा हाङ्वा साइपुई कुबे केयासु आङ् थाबेरा
 केन्यपाबारे ओ खक्पुदिङ् कुबे केगुछिङ् आङ् अत्तुदिङ् याङ्नु केनुक्से । कन्हासा पाराहा माङ्ले कुसा
 फोक्वा दुङ्दुङ्गे माङ् साँबा माङ्ग् खेने थाबेरा पानु यम्बा लेक्वादो सुम्बदो, पाराहा ककाहा माङ्लेओ
 मुङ्ङ् नाक्से फाङ् खक्पुङ्दिङ् पेयेप्ले केमाङ् निङ्वा केहाङ् निङ्वा सेरेआङ् से: निङ्वानु केधासिङ् लो
 !

थिरी चाड्बुक तेम्बे नु निला, तुरा लुड्पाड्फे तसराखा खुम्लामदो, अरुना बरुना बफेरे थाम्बिना कइदिङ् फाङ्जङ् केलेक्कुरो । चामदाङ्वा, हटिया, वासुखोरा, वायुखोरा, सिङ्सापोति, खरना, हिदाङ्गा, थुपु, पाखिवास, पाङ्गा, अरुना, बरुना, सतिघाट, लाइकुम, खम्बु पाड्फे, कुरिल्या, पिल्बोटे, पिंखुवा, लेगुवा, संगपु, लेक्वादो, सुम्बदो (बराहा कोकाहा) यो थामेरा केड्यबा खक्पुङ् कुबे ककनु केगेरेआङ् थाबेरा पानु यम्बाए आङ्गा ग साँबादिङ् येत्हाङ् पाड्फेहाओ साबा येहाङ्हा कोत्तुङ् सिङ्ङङ् वयाङ्ङल्ले बकु पाड्फेहा कइदिङ् फाङ्जङ्हा कात्तुङ्आङ् वयाङ्ङल्ले तेमेन वहङ् हा कात्तुङ्आङ् वयाङ्ङल्ले थो केत्तकुम् (केतक्के) मेवा पुम्मा थो: सुलुङ्दिङ् साँबाहाङ्गेग चिजिक केनाम्बा मुयुक् केनाम्बा सुघदङ्बा बारे खक्पुङ्दिङ् कुबे मेत्ताङ्फाङ् थाबेर पानु यम्बाओ परिदिङ् पान्जा केसामले थिन्दाङ् सानुपोराए खेने थो सावादिङ् येत्हाङ् सुलुङ्दिङ् साबाहारे खक्पुङ्दिङ् कुबे केमेनेत्ते गर, खुन्धि चाङ्खिदिङ् पोमा, लिंखिदिङ् नु:मा पिरेसे, आबुदिङ् साई मेनाक कर: आबुदिङ् साइ पिरेसे । तिङ्दिङ् नाहेन हा:ई:क क:र: तिङ्दिङ् नाहेन ईक्से सोगिम सोभा इक कर: सोगिम सो:भा इक्से, ससिक यङ्दङ् सोधा मुरिङ् सुगुप प्रङ्वात ईक्सेसे आङ् हाङ्बा माङ्बा पिरेसेफाङ् थामेरा पानु यम्बारे सामादिङ् ईङ्खङ् केमेत्ते । खनजुम खन्मा इसिक्पा लोकफा सिङ्घिमादाङ् हा: आप्लुङ्डे पेरुङ् दाङ्हायो नु:मा ता:मा नाक्पा सिजोरा केङ्ङ्भु सारे पेली पान्जा केनेत्तेरो ताङ्ङेइ हुक्सो सेवारो । (Chongbang [2009](#) ; Mudenchhong [2007](#))

नेपाली अनुवाद

अब तिमी त्रिवेणीदेवका कान्छा छोरा दुङ्गुङ्गे (तुङ्गुङ्गे) देव साँबादेवले बिउबिजन पुर्याउन जाँदा यता तिम्रा बाबुले तिम्रा दाजुभाइलाई शक्ति वरदान बाँडिसकेकाले तिमी फर्की आउँदा आफ्ना बाबुसँग मलाई पनि शक्ति वरदान देउ भनी विन्ति गर्दा तिम्रा बाबुले हे ! मेरा कान्छा छोरा तिमिले पनि मबाट शक्ति र वरदान लौ पायौ भनी आशीर्वादसहित शक्ति, वरदान दिए अनि ती तिम्रा बाबु ओरालो लागे । तिम्री कोकाहाका कान्छा छोरा भने उँभो थाक्सुबा, सोगबु, लेगुवा, पिखुवा, कुरूले, जल्हारा, बेल्हारा पाख्रिबास मैदान माथि रमिता हेदैँ डुल्दै खम्बु गाउँ याखखा गाउँबाट अरुण बरुण नदी डुल्दै रमिता हेदैँ बाह्रबिसे, कोसुवा, सजिक, सिगेदिम्बा, फाखखड्बा, याङ्खड्बा, तिराफारा, चिदेन, साम्धोक, कंधोक गाउँहरुका नाम पुकार्दै उकालो लाग्यौ । त्यहाँ तिमिले ठूला पहाड कन्दरा ओडार निन्द्या ओडार खड्खड् पहाड एकपटक रमिता गर्दै मेवाखोलाको नाम पुकार्यौ । तम्बर नदी पार गरी पिरिङ्गढीमा पुग्यौ । मास्वा रानीसँग बोल्न खोज्दा तिनीहरुले तिम्रीलाई गिज्याए । तिम्रो अपमान गरी तिम्रीलाई उल्याए । त्यसकारण तिमिले हे मास्वा हो ! तिम्रीहरु नफैलने अपुताली हुनु भनी श्राप दियौ । तर आज हामीलाई त्यस्तो कुनै श्राप दिने काम नगर । यी बालबच्चाहरु तिम्रै उपकार चाहिने सन्तान हुन् । यिनीहरुलाई आयु, आशीर्वाद र वरदान देऊ ।

त्यसपछि तिम्री चोक्मा खाम, जैवादो हुँदै उकाला हात्तीखावा, भुसुन्या, खेसुन्या, सिजेपोमा, गोर्जा, दुङ्गे, चेम्फिमा खोला दोबाटे, त्रिवेणी दोबाटे ओडार पार गरी भीरपहरामाथि दुङ्गुङ्गे भई नाच्छै घुम्दै रमिता हेर्यौ । त्यसपछि तिम्री पूर्वसङ्खुवासभा दाहिने देब्रे रमणीय स्थल सृष्टि गरी फर्कियौ । तिम्री

फर्कने बाटो दोबाटो, ढुङ्गे, सिजेपोमा, उँधो मैवाखोला पिरिङ्गे तर्दा हाङ्वा दोभानबाट उकालो ओख्राबु याङ्खाबु पर जाँदा सुलुम्फी, सान्धावरक, सिरेन, सोरेक नाम पुकार्दै दिङ्ला, साप्ला, लिङ्तेप्मा, हाङ्गम्बा, सयम्बा नाम पुकार्यौ। मुङ्वा साङ्सोङ्वा थुकयुमा थुङ्तेम्बे, पेवा, चेन्चेला, साम्सोङ्बुङ् नाम पुकार्यौ र खोला तर्च्यौ। सुङ्लुङ्वा, लुङ्गुवा, फोफोयोमा एकपटक पुगी लिवाङ्हरूलाई बोलायौ तर लिवाङ्हरू जाँड र भातमा मस्त भएकाले उनीहरूले तिम्रो वास्ता गरेनन्। त्यसकारण तिमिले उनीहरूलाई लठेब्रा, अधबेस्रा नाम लगाइदियौ। त्यसपछि तिमि साम्यो सुम्यो पुग्यौ। तीन दिनसम्म पवित्र रूपमा प्रकट भयौ। सबैले तिमिलाई बोलाए “च्याबुकी क्याबो साम्छोलो निदुकी साम्दिक क्याबो सान्छोलो मिजाम्फाम्फो मिजाम्फाम्फो” भन्दै फर्कियौ। सोने पाङ्ने चङ्लाई यङ्क्या नामले पुकार्यौ र शुद्धसँग प्रकट भयौ र बोल्न थाल्यौ। सबै साँबा दाजुभाइहरू भेला भएको ठाउँमा साँबाहरूले तिमि दाजु हौ कि भाइ हौ कता जाने भनी विनम्रतापूर्वक सोधनी विन्ती गरे। तिमिले जवाफमा म बोली सिद्ध भएको शक्ति प्राप्त व्यक्ति हुँ। बालबच्चा नहुनेलाई सन्तान दिएर अपुतालीबाट बचाउन सक्ने शक्ति भएको व्यक्ति हुँ। सदा ढाल, तरवार लिएर हिँड्न मन पराउने भगवान हुँ भनेर बतायौ। चोखो पवित्र जोडी तङ्बा, जोडी पिपा, कलश धुप अक्षता, दियो, ढाल, तरवार, चङ्गा सजाएर १०८ तोर्मा लहर सजाएर तीनवर्षे भाले तीनवर्षे बोकासँग मलाई मान भाउ गर, मेरो पुकार गर, भनी भन्यौ। त्यसैले त्यहाँ भेला भएका साँबाहरूले तिमिले भनेझैं गरी तिम्रो पुकारा गरे। तीनवर्षे बोका, तीनवर्षे भाले, तोरमा, ददिरा, खुकुरी, ढाल, तरवार, ढोलसँग पवित्र चाङ् बनाई आठ नौ फन्को पूरा गरे। तिमिले तिनीहरूलाई शक्ति प्रदान गर्यौ।

अब हामी पनि बिहानीपख तिमिलाई समय समयमा बोलाउँछौं। आउ है तिम्रा अगुवा, पछुवा, चिगोरो, निगोरो देवपुत्रहरूसँग तरमा कुलित्या थामसँग १०८ कुयुस थामसँग रातो सेतो कुखुरासँग सामुनेमा पवित्र थानमान गरी आठ नौ फन्को पूरा गरे। आठ नौ देव बिहान हुँदा सुनकेवरा फूलले

शोभायमान देवतुल्य देवमित्रहरसंग बेलुकी हुँदा तिम्रा पुकार गर्ने तिमिसँग बात मार्ने देव । तिम्रा दूत मार्फत् तिमिले ६ पटकसम्म बोलाउँदा पनि तिम्रो मान नगर्नेलाई तिमिले बहुलाउने, धतुराउने, छारेरोगी बनाइदियौ र अपुताली पारी दियौ । अनि पुनः नचिनिने गरी प्रकट भयौ । अब त्यसरी गालीश्राप दिन छाडी देऊ । अघि तिम्रो मानभाउ गर्नेलाई शक्ति आशीष प्रदान गरेका थियौ । त्यसरी नै आज यस घरपरिवारले तिम्रो मान भाउ गर्दै छन् । यिनीहरुको पनि राम्ररी संरक्षण गरी देऊ । यिनीहरुलाई जोगाई देऊ । आशीष वरदान देऊ । हे ! त्रिवेणी वराहा कोकाहा माडका कान्छा छोरा अघि चन्द्रसूर्य मूर्ति बनाई लाउक्या, सारोम्मा, सेल्लेफिरी, नाधेक्चुङ् नाम लगाई पावा भावा, उड्लोवा, तुम्याङ्क्या, तेम्बा नामधारण गरी आशीर्वाद दिँदा तिम्रो आशीर्वाद लागेन । त्यसपछि ओरालो लाग्यौ । फेफे वायक्या, फड्फड् देम्मा, आरीतुरी पाङ्लो, सेन्भामा, सेचम्मा नाम धारण गरी इसवा याङ्सुवा नामधारण गर्यौ । शक्ति प्राप्त गर्न आशीष वरदान माग्दै छन्, शक्ति वरदान देऊ है । अब फेरि तिम्री बलिङ्गा, साहिङ्गा, वादङ् खेच्या, साममुचे, याङ्कुचे नामधारण गरी खोला तर्यौ । सिङ्वाचङ्गा, चर्खागे, पिजाङ्जाङ्, पुराजेक, पाङ्लाजेक, चङ्ख तसिला मिक्लानेम्मा नामधारण गर्यौ । आङ्को फेदेम्बे (कोचे तेखे) मा एकरात बास बस्यौ र आठ दिन पवित्र भइ प्रकट भयौ । पापुङ् मैदानमा बात मार्यौ, रमिता हेर्यौ । “चाङ्बुकी क्याबो सान्छोलो कडेवी क्याबो सान्छोलो मिजाम्फाम” भन्यौ । अनि त्यहाँबाट फर्केर सापम्मा, उत्तिबुङ्, नामाबुङ् गाउँलाई देवस्थान घोषण गरी डाँडा काटी गयौ र आँखी डाही छेकथुन लिई गयौ । त्यसरी नै यहाँ उपकार गरिनेहरुको पनि आँखीडाही छली देऊ है ! गुराँस हाङ्गिफेक, यासिङ्ग्रायक, चेदिङ्वाना, नाङ्क्या, वालेङ्थाबा आदि फुङ्बिसे, पाङ्बिसे, पेकोनेमा नाम लगायौ र फर्की आयौ ।

यसरी फर्कदा तिम्री तरूनी वनदेवीसँग भेट भयो । उनीसँग तिम्री आठदिन साथीसंगी भई बस्यौ । यो पनि आशीष वरदान माग्ने ठाउँ हो । आशीष वरदान छैन भने सातो हंश छैन भने साथी हंश लगाई देऊ

। अब साँबादेव दुडुङ्गे देव यहाँबाट ओरालो लाग्यौ अब तिम्री तरूनीले तिम्रीलाई आँखी लगाए पनि आँखा लगाउने ठाउँहरू सिगारामाथि जाऊ । पालुङ्खोला, भोजी खजुमा, निःमुक्मा, ताइछाङ्गा हात्तीरुम्मा क्षेत्र तिम्रो खेली खाने ठाउँ घोषणा गर्नुपर्छ र पालुङ् भन्ने ठाउँमा पुगी चारदिनसम्म प्रकट भयौ र त्यस ठाउँमा तिम्रीले बोलाउँदा तिम्रीसँग मानिस बोले । चाकबुकी क्याबो सान्छोलो पालुङ्ली क्याबो सान्छोलो, यीजाम्फो मिजाम्फाम्फो । त्यहाँबाट तिम्री बराह कोकाहाको छोरा दुडुङ्गे देव त चारदिनसम्म प्रकट भयौ । मिरुक्मा, पाक्वामा, कामरुङ्, सङ्खङ्लुङ्ग, तङ्खङ्लुङ्गे, तवोरोपा, नेवोरोपा नामकरण गरी तिम्रा देवस्थललाई सफा बनायौ । तिनीहरूलाई संरक्षण गर्न त्यहाँ फर्की आयौ । चारमागे पमेनमा फेरि पुग्यौ ।

ताङ्बारा पेङ्बारा पहाड नाघ्यौ । थुङ्साप, साप्पोन, याङ्दोरा उम्फक्मा पहाड नाघ्यौ । लुङ्वाडे लुरा पवित्र स्थलमा दिनरात तिम्रा भाला, तरवार, ढाल, बन्दुकसँग पवित्र लासो थापी तरमा कुदिल्ला राखी तन्दुरा राखी जीवनरूपी राता सेता फूलसित आयु वरदान आशीष थाप्न थुन्सेसँग भद्रभलाङ्गी बसेका ठाउँमा साँबाहरूले तिम्री बराह कोकाहादेव दुडुङ्गे देव साँबादेवसँग वरदान मागे जस्तै आज शुद्ध पवित्र तिम्रो ओछ्यान लासो ओछ्याई मान भाउ गरेका छौं है । तिम्रो मान पूरा भयो भाउ पूरा भयो । जोडी तोङ्बा जोडी पिपा कलस राखी यस मितिमा यस मैनामका धनीहरूले बेलुकीपख, घाम अस्ताएको बेला यस घरका मूली फलानाले तिम्रीलाई पुकारा गर्ने बेला भो है पुकारा गर्दै छ । जोडी जाँडको तोङ्बा जोडी पिपा, कलस धुपको वास्ना दियो, तिम्रो मानको थान थपना पूरा गर्यौ, नगरा, ढोल राख्यौं । तिम्रो स्वागतको लागि भाले पनि चढायौं । चाङ्बुकी क्याबो सान्छोलो (तीनपटक वाचन गरेर बोकाको ढाडको रौं थानमा चढाउने) । कडेवी क्याबो सान्छोलो (फेरि तीनपटक वाचन गरेर टाउकाको रौं चढाउने) । अन्त्यमा साम्दुकी क्याबो सान्छोलो (फेरि तीनपटक वाचन गरेपछि टाउकोको रौं थानमा चढाउने) । अब

तिमी अघि तिम्रो स्थल चड्बुका मैदान, सिम्सार तुल्मामा तिमिलालाई लासो चढाएजस्तै आज यस घरका धनीहरूले तीनवर्षे बोकासँग तिम्रो मान भाउ गरे मान भाउ पुर्याए । तिमिलालाई तिम्रो स्वागतको लागि भाले पनि चढाएका छन् । तिमिलालाई तिम्रो मनपर्ने खानपिन हातहतियार राखी भोग दिएका छन् । मलाई तिमिसँग बातमार्न दूत बनाइएको छ । यस दूतको कुरा सुनी यस घरका मैदानका धनीहरूलाई राम्रो संरक्षण गर्न आयु, वरदान देउ । देवताहरू रिसाएका भए खुसी पारी देऊ, जिउज्यान जोगाइदेऊ, मान्छे बहुलाउने, धतुराउने, छारेरोग आदिबाट बचाई देऊ । कुनै मरिमराउ, अकाल मृत्युबाट जोगाउन देवता सदा दाहिना पारी देऊ । यो दूतले यही बोली विन्ती गरेँ है ! यस घरधनीहरूको तर्फबाट पुकारा यही गरेँ है । पुकारा सुनिदेऊ । अब भोग चढाउँदै छु । भोग ग्रहण गरी देऊ है । (भोग दिएपछि बोकाको मुटु र भालेको मुटु झिकेर थानमा चढाउने) । अब तिमि तुङ्दुङ्गे देव साँबादेवले भनेबमोजिम तिम्रो प्रथम पटक मान राख्ने तिमिलालाई चिन्ने सुःलुङ्दिङ्गसाँबाहरूले तिमिलालाई भोग दिए अनि तिमिले बुद्धि दियौ ।

तिमिले सबैलाई आशीष वरदान दियौ र फर्कियौ । हे बराह कोकाहदेवको कान्छाछोरा दुङ्दुङ्गे देव साँबादेव ! तिम्रो बाबु त्रिवेणी देव बराह कोकाहसँग सबैले शक्ति मागे । पवित्र चाड्बुक मैदान, निलातुरा, लुङ्पाङ्भे, तसराखा, सुम्लाम्दो, अरुण, वरुण, थाम्बिना पहाड नाघ्यौ । चाम्दाङ्वा हटिया, वासुखोरा, सिङ्पासोती, खरना, हिदाङ्गा, थुपु, पाख्रीवास, पाङ्गा, अरुण, वरुण, सतीघाट, लाङ्कुम खम्बु गाउँ कुरुले, पिल्बोटे, पिखुवा, लेखुवा, सँगपुबाट त्रिवेणी कोकाहा तिम्रा बाबु भएको ठाउँमा यो मेजमान दिएँ । भोग दिएको भारीसँग पुगी, हे बाबु म त लिम्बूवान पहाड पर्वत सबै खोलानालामा घुमँ । यसरी घुम्दा मेवाथुममा सुलुङ्दिङ्ग साँबाले मलाई तीनवर्षे गन्धे बोका भोग दिएर ठूलो भालेले स्वागत गरे । मसँग आशीर्वाद मागे, भनी भन्यौ । तिम्रा बाबुले पनि तिमिलालाई हे मेरा छोरा ! तिमिलालाई लिम्बूवानमा सुःलुङ्दिङ्ग साँबाहरूले मानभाउ गर्दछन् भने उनीहरूको प्रगति गरी देऊ । छोरा मागे छोरा देऊ । सन्तान

मागे सन्तान देउ । तिनीहरूको संरक्षण गर । यदि उनीहरूमा आखी डाही ईष्ट्या छ भने त्यो दूर गर । अकाल मृत्यु, सिहेभूमें, जागित्राले दुःख दिएको छ भने ती सबै भगाइदेऊ । आयु, वरदान माग्दछन् भने आयु वरदान देऊ, भनी मानेजस्तै उपकार गरिने यस घर, मैनामका धनीहरू फल्नफुल्न सकुन्, यिनीहरूको शुभलाभ होस्, यिनीहरूले संरक्षण होस् भनी हजुरसँग पुकारा गर्दै छन् है – यही विन्तिबात गर्ने तिम्रो दूतले दुईहात जोडी विन्ति गरेको छु । नमस्कार !

(भरत सुब्बा तुङखड लिम्बूको अनुवादलाई भाषागत सम्पादन मात्र गरिएको Chongbang 2009).

तुङदुङ्गे देवलाई भोग चढाएको बोका र भालेको मुटु झिकेर थानमा चढाइन्छ । त्यसपछि मासु प्रसादको रुपमा घरपरिवार, छिमेक तथा आफन्तद्वारा भक्षण गरिन्छ ।

तुलनात्मक विश्लेषण

मौखिक र लिखित मुन्धुममा भिन्नता

मुन्धुममा केही भिन्नता पाइन्छन्। तुङ्गुदेवलाई मेवाखोलमा स्वागत गर्ने पात्रमा विभिन्न मुन्धुममा फरक पात्र पाइन्छन्। लिम्बू जातिको चिनारी पुस्तकमा गोविन्दबहादुर तुम्बाहाडले तुङ्गुदेवलाई मेवाखोलामा पुग्दा तुङ्गुदेवलाई मिक्केन्डाडले स्वागत गरे भनी उल्लेख गर्नुभएको छ (Tumbahang [2011](#))। साँबा मिङ्मा सङ्गुम्भोका उपाध्यक्ष गङ्गा साँबाले एक अन्तरवार्तामा तुङ्गुदेवलाई मादेनले स्वागत गरे भन्नु भएको छ (Limbu [2020](#))। किरात संस्कृतिविद् चन्द्रकुमार सेर्माले तुङ्गुदेवलाई मेवाखोला चाबुक पुग्दा मुदेन्छड साँबाले दाजुभाइ भनी स्वागत गरे भन्नुभएको छ (Sherma [2009](#))। उल्लेखित स्वागत गर्ने मुन्धुमी पात्र हालैका विभिन्न अध्ययनमा साम्बाबाट पाइएका ज्ञान हुन्। तर करिब १६० वर्षअघि नन्दप्रसाद चडबाड साँबा र इन्द्रप्रसाद चडबाड साँबा हाडपाड-१ ताप्लेजुङ्गद्वारा लिपिबद्ध गरिएको चडबाड साँबा वंशावली र मुदेन्छड साँबा वंशावली दुवैले तुङ्गुदेवलाई मेवाखोला साँबामा स्वागत गर्ने सुलुङ्गेन साँबा बताएका छन् (Mudenchong [2007](#); Chongbang, [2009](#))।

माथि उल्लेखित तीन विद्वान लेखकहरूले हालसालै स्थानीय साम्बा, फेदाङ्गालाई सोधेर लेखेको बुझिएको छ। मौखिक परम्परामा विविधता आउनु स्वभाविक छ। तर चडबाड साँबा वंशावली एवम् मुदेन्छड साँबा वंशावलीले आजभन्दा १६० वर्षअघि लिपिबद्ध गरिएको मुन्धुम दाबी गरेका छन्। यसैले

करिब डेढ शताब्दी अघि लिखित सामग्रीलाई आधार मानेर लेखिएको मुन्धुमलाई नै भरपर्दो र विश्वसनीय स्रोत मान्नु पर्दछ । यसर्थ चडबाड साँबा र मुदेन्छड साँबा वंशावलीमा उल्लेख भएझैं तुडदुङ्गे देवलाई सुलुङ्गेन/साँबाहरुले स्वागत गरेको भन्ने तथ्यबढी पत्यारिलो छ। किरात सेनेहाड लिम्बू वंशावलीअनुसार यी सुलुङ्गेन साँगुरीदेखि उत्तरलाग्ने सेनवंशका माइलाभाइ साबासेरेडका सन्तान थिए (Sen 2007) । जे होस् सुलुङ्गेनलगायत विभिन्न साँबाको वंश एकै भएकाले तुडदुङ्गेलाई मुन्धुममा आफ्ना पुर्खा मानिएको हो ।

खजुम किम्बदन्ती

एक आख्यानअनुसार हालको तेहथूम छथर खजुम बस्तीमा उहिले ९/१० वर्षको टुहुरा बालकको रूपमा कोकाहामाड प्रकट भए र खजुम लिम्बूहरुलाई दर्शन दिए तर खजुमहरुले उनलाई चिनेनन् । त्यहाँ उनले जङ्गल फाँडेको देखेर खजुमहरुले कोकाहामाडलाई त्यहाँबाट लखेटे । त्यहाँबाट खेदाउदै हालको बराहक्षेत्रमा पुर्याए । कोकाहामाड कहिले बालक त कहिले बँदेलको रूपमा प्रकट हुँदै बराहक्षेत्र पुगे। बराहक्षेत्रनेर खजुमले बँदेललाई खुकुरीले उसको थतुनो काटी दिएछन् । बँदेल तत्काल शिलामा परिणत भएछ । त्यो देखेर खजुम डराएछन् र त्यहाँबाट उनीहरु फर्केछन् । त्यसैले खजुम जातिका लिम्बू आज पनि बराहक्षेत्र जान नहुने कथन छ ।

हाल तेहथूम जिल्लाको छथर फाक्चामारा खजुम बस्तीमा कोकाहा गाउँ छ । कोकाहामाड पहिलोचोटि प्रकट भएको स्थानलाई छथर पोखरी भनिन्छ । हाल बराहक्षेत्रमा खजुम लिम्बूका पाँच औले छाप भएको शिला रहेको छ । उक्त शिला खजुम मुन्धुमसित सम्बन्धित रहेको बताइन्छ । खजुम लिम्बू

आफ्ना पुर्खालाई कोकाहामाडको श्राप परेकोले उनीहरु बराहक्षेत्र जान बन्देज भएको जनविश्वास छ
(Kurumbahang [2020](#)) ।

निङ्लेखु लिम्बू र तुङदुङ्गे पूजा

फेदापका बस्ने निङ्लेकु थरका लिम्बूको मुन्धुममा पनि तुङदुङ्गेको वर्णन पाइन्छ । तुङदुङ्गे देव ताप्लेजुङको फावाखोला शिर हुँदै तम्बर नाघेर पोक्लाबाड पुगे । निङ्लेकु बस्तीमा बास बस्दा उनलाई एक रात बाँधेर राखियो भन्ने किंवदन्ती छ । यसकारण निङ्लेखुले तुङदुङ्गे देवलाई भूलवस बाँधिदिएकाले प्रायश्चित स्वरुप उनको पूजा गर्ने चलन चलेको भनाइ छ । उनीहरु तुङदुङ्गेको पूजाथान बनाउँदा एक डिल अग्लो स्थानमा डिलमुनि बाँस गाडेर थान बनाउने चलन छ (Yakthungba [2020](#)) ।

वारुमहाड लिम्बू र तुङदुङ्गे

किरात संस्कृतिविद् चन्द्रकुमार सेर्मा तुङदुङ्गे मुन्धुमलाई अलि भिन्न ढङ्गले व्याख्या गर्नु हुन्छ । उहिले कोकाहामाडले हिउँदमा पनि तम्बरखोला धमिलो आएकाले खोला धमिल्याउनेलाई मारी दिनु भनि हुकुम दिए । उक्त आदेश पाएपछि तुङदुङ्गे माड अरुण, वरुण र तम्बरखोला क्षेत्रको यात्रामा निस्किए । घुम्दै जाँदा मैवाखोलाका वारुमहाडले आफ्नो गढ बनाउन माटो खन्दा खोला धमिलो भएको पाए । कोकाहामाडले खोला धमिलो पार्नेलाई मारिदिनु भन्ने हुकुम भएकाले तुङदुङ्गे देवले खोला धमिलो बनाइरहेका वारुमहाडलाई मार्नलाग्दा एकजना उम्कन सफल भयो । ऊ भागेर एक घरमा रहेको

सुँगुरको चारो खाने डुँड घोप्टो पारेर लुक्यो । उनले त्यहाँ तान बुन्दै गरेकी एक युवतीसित गुहार मागेकाले ती युवतीले लुकेको वारुमहाडलाई बचाइदिइन् । लखेट्दै आएका तुडदुङ्गे देवलाई ती युवतीले आफूले कोही मानिस यता नआएको भनी बताइदिएपछि ती वारुमहाड बचे ।

त्यसबेला तुडदुङ्गे देवको अन्तरमनले वरुमहाड लुकेको चाल पाए तर महिला ढाल बनेकी हुँदा उनले वरुमहाडलाई छाडी दिए । त्यहाँबाट तुडदुङ्गे देव “मास्वा सेन्दुवा फाकखोड फपा” अर्थ “हरूवा परुवा डुँढ छोपुवा” भनेर गिज्याउँदै अघि बढे । उनी त्यसपछि फागो, थोप्रा, ओख्राबु थरीका लिम्बूलाई दाजुभाइ भनी बोलाए तर कसैले जवाफ फर्काएनन् वास्ता गरेनन् । त्यसपछि उनी मेवाखोलाको चाँबुकमा पुग्दा उनलाई मुदेन्छड साँबाले दाजुभाइ भनि स्वागत गरे (Sherma [2009](#)) ।

भोटेले छुरी हानेर साँबा मारेको मुन्धुम

किरात संस्कृतिविद् चन्द्रकुमार सेर्माले धामीझाक्री साम्बाको स्रोतको आधारमा मुन्धुम बताउनु भएको छ । मुन्धुमअनुसार उहिले एकजना साँबाले एकजना भोटेनी विवाह गरे । भोटेनीका माइतीपक्षले थाहा पाएर उक्त साँबालाई चुप्पीले रोपेर मारी दिए । मारेपछि लासलाई तम्बरखोलामा बगाइदिए । मुन्धुमअनुसार मारिएका ती साँबा तुडदुङ्गे साम्माड भए । उनलाई जिउँदो बोकाको मुटु तोर्मासितै चढाउने गरिन्छ भनी साम्बाले मुन्धुम गर्दछन् (Sherma [2009](#)) ।

कोशी-बराह क्षेत्रको दृष्य

किरात लिम्बूका विभिन्न सम्प्रदाय कोशीबराह क्षेत्रमा आएर आफ्ना पूर्वजलाई सम्झेर आराधना (सेवा) गर्ने परम्परा छ । तर साँबा लिम्बूका कुलदेवता यही कोशीबराह कोकोहा राजाका कान्छा छोराको पवित्रस्थल भनेर तुङ्गुङ्गे मुन्धुमले फलाके पनि उक्त क्षेत्रको महत्व बुझेर उचित सेवा सम्मान गर्न तथा शोध खोज गर्न कुनै साँबा दरसन्तानको ध्यान पुगेको देखिन्दैन । एक ऐतिहासिक ज्ञानलाई केवल मुन्धुममै सीमित पारिएको छ ।

आज कोशी-बराह क्षेत्र वरिपरि विभिन्न साँबा जातिको बसोबास छ । त्यहाँ गएर कोकोहा राजाको स्थल भनेर दर्शनसेवा वा कुनै सांस्कृतिक गतिविधि गर्दै नन् । पहिचान र अस्तित्वको लहर चलेको बेलामा पनि त्यहाँ दृष्टि नपुग्नु एक बिडम्बना हो । जेहोस् यसले हाम्रो सांस्कृतिक र ऐतिहासिक चेतनामा हामी कति गम्भीर रहेछौं भन्ने देखाउँछ ।

आज यो क्षेत्र हिन्दू (आर्य) सांस्कृतिक प्रभावमा गएको देखिए तापनि यो क्षेत्र प्राचीन किरात क्षेत्र भएको र कोशीबराह क्षेत्र साँबा लिम्बूको विशेष सांस्कृतिक स्थल भएकोमा दुईमत छैन । मुन्धुमले साँबा लिम्बू किरातलाई कोशीबराहमा गएर तुङ्गुङ्गे स्थलको दर्शन गर्न बाटो खुला राखेको छ ।

सारभूत टिप्पणी

यो मुन्धुम किरात लिम्बू जाति मध्ये साँबा जातिको विशेष पैत्रिक पूजा हो । यो मुन्धुमभित्र साँबा जातिको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि लुकेको छ । यो मुन्धुमको मिथक साँबा जाति लगायत वरुमहाड, निडलेखु र खजुमसित पनि गाँसिएको छ । हाल यो पूजा सबै लिम्बूले गर्ने गर्दछन् । यो मुन्धुम अनुसार पूजाआजा गरेमा शुखशान्ति हुने, निरोगी भइने जनविश्वास छ ।

यो मुन्धुममा तुडदुङ्गे देवले आफ्ना नातेदारको खोजीमा गरेका विभिन्न स्थलको उच्चारण साथै घटना विवरण संङ्ग्रहित छन् । आफ्ना नातेदार खोज्दै जाँदा तुडदुङ्गे देवले मेवाखोलामा सुलुडदिड (सुलुडदिन) साँबाले चिने र सेवा सत्कार गरे । देवले उनीहरूलाई उनीहरूको भलो हुने आशिर्वाद दिए ।

यो कथामा प्रसिद्ध कोशी-बराह क्षेत्र लगायत पूर्वाञ्चलका विभिन्न पडाडी जिल्लाहरूका विभिन्न स्थानहरू उल्लेखित छन् । तुडदुङ्गे देव प्रसिद्ध कोशी बराह क्षेत्रका राजा बराहा कोकोहाडका कान्छा छोरा थिए । उनको यात्रा विवरणमा हालको सुनसरीको कोशी बराहक्षेत्रदेखि धनकुटा, संखुवासभा, तेहथूम र ताप्लेजुङ जिल्लाहरूका विभिन्न भूभाग, नदीनाला, पहाड आदिका विवरण क्रमगतः रुपमा आउँछन् ।

तुडदुङ्गे मुन्धुम साँबा जातिको पैत्रिक गाथा भएता पनि हाल यो मुन्धुम सबै लिम्बूको आराध्य पूजा बनेको छ । सबै लिम्बूले तुडदुङ्गे देवलाई एक देवका रुपमा मान्दछन् । तुडदुङ्गे देवको पवित्र स्थल कोशी-बराह भएको जनाउने तुडदुङ्गे मुन्धुमले आदिवासी किरात लिम्बूको धार्मिक तथा पैत्रिक स्थल कोशी-बराह क्षेत्र रहेको सङ्केत र सन्देश दिएको छ ।

References

- Balikci-Denjongpa, Anna. 2003. "Ritual in Sikkim: Expression of Cultural Identity and Change Among the Lhopos" in P. Christiaan Kelleher (ed.). In *Tibetan Borderlands, PLATS 2003: Tibetan Studies: Proceedings of the Tenth Seminar of the International Association for Tibetan Studies* (pp. 127–156). Oxford 2003. Leiden: Brill.
- Bickel, B. (2000). *New Horizons in Bon Studies*, Bon Studies 2. Space, territory, and a stupa in Eastern Nepal: Exploring Himalayan themes and traces of Bon. The University of California and the University of Zurich, Berkeley and Zurich.
- Chemjong, Iman Singh. 2003. *Summary of Kirat Philosophy* (2nd ed.). Lalitpur: Kirat Yakthung Chumlung Lalitpur.
- ChongbangSamba, Buddhi Prasad. 2009. *Chongbang Samba Bansawali* (1 ed.). Taplejung: Bansawali Sankalan Samiti, Nepal.
- Danielou, Alain & Gabin, Jean-Louis. 2003. *Shiva and the Primordial Tradition: From the Trans to the Science of Dream*. Inner Traditions Rochester, Vermont 05767.
- Dutta, Krishnendu. (2014). Limbus: An Outline of their Music and Culture. *Best Lournals Knowledge to Wisdom*, 2(7), 41–46.
- Limbu, Soaltini. 2016. Tungdunge Puja. <https://www.facebook.com/soltasoltini.entertain/photos/> Accessed 22 November 2020.
- Limbu, Dhanjit. 2020. Bideshi Bhumi Bhutan ma Tungdunge Puja Yasari Garinchha. from <http://www.dhanjit.com.np/details/624.html?> Accessed 22 November 2020
- Limbu, Ganga. 2020. Samba Ancestor History and Important Place. [Video File]. Retrieved from <https://youtu.be/1S9RMsZht7g>. Accessed 6 May 2020.
- Mudenchhong Samba, Homu. 2007. *Kirat Aitihāsik Pristhabhumima Mudenchhong Samba Bangsawali*. Taplejung: Mudenchhong Samba Sewa Sangh Nepal.
- Kurumbahang, Khajum. 2020. Personal Interview via Messenger Chat. Accessed 7 May 2020.
- Sangchumbho Samba Mingshra. 2018. *Samba Mingshra Sangchumbhoko Bidhan 2075*, Mewakhola Taplejung.

Sherma, Chandra Kumar. 2009. *Kiratka Gatha, Katha ra Lok Kathaharu* (2nd ed.). Panchthar: Amar Bahadur Yok-pangden, Nirantara Kandangwa Yokpangden.

Sembu, Urmila. 2014. *Kipato Apaharan ra Pahichanko Andolan*. Kathmandu, Adibasi Janjati Utthan Rastriya Pratisthan.

Sen Chobegu Limbu, B. B. (2007). *Kirat Senehang Limbu Bansawali Itihas*. Dharan Sunsari Nepal: Sri Kirat Thegimhang Bansa Bansawali Prakashan Samiti.

The Editors of Encyclopaedia Britannica. 2019. Paleolithic Period. Encyclopaedia Britannica. Retrieved from <https://www.britannica.com/event/Paleolithic-Period> Accessed 23 Dec 2019.

The Editors of Encyclopedia Britannica. 2020. Religion. Encyclopedia Britannica. Encyclopedia Britannica Inc. <https://www.britannica.com/topic/religion> Accessed 20 August 2020

Tambahang, Govind. 2011. *Limbu Jatiko Chinari*. Kathmandu Nepal: Adibasi Janjati Utthan Rashtriya Pratisthan.

Yakthumba, Bir. 2020. Personal Interview Messenger Chat. Accessed 7 May 2020.

Yakso, Narayan. 2020. Tungdunge adoration cover photo. Accessed 30 November 2020.

